

Rasim KAZIMOV
pedaqoji elmlər namizədi, dosent

ABUZƏR XƏLƏFOV AZƏRBAYCAN KİTABXANAŞÜNASLIĞININ BANİSİDİR

Azərbaycanda kitabxanaşünaslıq fikrinin müstəqil elm sahəsi kimi formalaşmış inkişaf etməsi tarix elmləri doktoru, professor, BMT yanında Beynəlxalq İnformasiyalaşdırma Akademiyasının həqiqi üzvü Abuzər Xələfovun adı ilə bağlıdır.

Hələ 50-ci illərin sonu və 60-cı illərin əvvəllərində Azərbaycanda kitabxana işinin tarixinə dair bir neçə əsaslı elmi məqalələrin müəllifi kimi tanınmış A.A.Xələfov respublikada ilk namizədlik (1961) və ilk doktorluq dissertasiyası (1975) müdafiə etmiş və elmi ictimaiyyətə ilk dəfə olaraq Azərbaycanın zəngin kitab və kitabxana tarixinə dair qiymətli tədqiqatlar təqdim etmişdir. Bunların içərisində Abuzər Xələfovun «Azərbaycanda kitabxana işinin tarixindən (1870-1920)», «Sovet Azərbaycanında kitabxana işinin tarixindən (1920-1932)» və bir sıra məqalələri 60-cı illərdə Azərbaycanda kitabxana işinin tarixinə həsr edilmiş ilk elmi-tədqiqat əsərləri kimi olduqca qiymətlidir.

Bu əsərlərdə Azərbaycan mədəniyyət tarixinin mühüm sahəsi olan kitab və kitabxana işinin tarixinə dair elmi ictimaiyyətə məlum olmayan tarixi fikirlər və hadisələr araşdırılmış, Azərbaycan xalqının zəngin kitab, mütaliə və kitabxana tarixinə malik olması sübut edilmişdir. Məsələn, Abuzər Xələfovun «Azərbaycanda kitabxana işinin tarixindən (1870-1920)» adlı monoqrafiyasında milli tarixşünaslığımızda ilk dəfə olaraq XIX əsrin axırı və XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda kitab və kitabxanaçılıq fəaliyyətinin inkişaf mərhələləri müəyyənləşdirilmiş, kitabxana işi sahəsində xidmətləri olan görkəmli şəxslər haqqında məlumatlar verilmişdir. Belə ki, bu əsərdə ilk dəfə olaraq Nəriman Nəri-

manovun XIX əsrin sonunda kitabxanaçılıq fəaliyyəti, 1994-cü ildə yaratdığı kitabxana-qiraətxana haqqında qiymətli məlumatlar verilir.

A.A.Xələfovun 60-cı illərdə apardığı tədqiqatların elmi və ictimai əhəmiyyəti bir də ondadır ki, bu əsərlərdə kitabxana işinin tarixinə dair sovet hakimiyyəti illərində qadağan edilmiş və ictimaiyyətdən gizli saxlanılan, siyasi baxımdan zərərli sayılan bəzi məqamlara aydınlıq gətirilir.

Məsələn, məlum faktdır ki, respublikamız müstəqillik əldə edənə qədər məşhur Bakı milyonçusu Zeynalabdin Tağıyev ədəbiyyatda yalnız istismarçı xalqın təbii sərvətlərini mənimsəyən mürtəcə sinfin nümayəndəsi kimi təqdim edilirdi, onun xeyirxahlıq fəaliyyəti ört-basdır edilmişdi. Maraqlıdır ki, A.Xələfov o dövrdə H.Z.Tağıyevin Azərbaycanda kitabxana işi sahəsində maarifçilik fəaliyyətini aşkara çıxarıb göstərməkdən çəkinməmişdir.

A.A.Xələfovun Azərbaycanda XIX əsr və XX əsrin əvvəllərində kitabxana işinin tarixinə həsr edilmiş monoqrafiyasında M.Ə.Rəsulzadənin 1908-ci ildə «İrşad» qəzetində kitabxana işinə dair çap etdirdiyi məqalədə isnad etmiş və onu Azərbaycanda kitabxanaçılıq fikrinin araşdırılmasında cürətli bir addım kimi qiymətləndirmişdir.

70-ci illərdə Abuzər Xələfovun ölkədə kitabxana işinin tarixinə dair tədqiqatlarının xronoloji cədvəli daha da genişlənmiş və dərinləşmişdir.

A.A.Xələfovun 70-ci illərdə apardığı çoxşaxəli tədqiqatların nəticələri müəllifin bir sıra elmi məqalələrində ümumiləşdirilmişdir. Onun «Böyük Vətən müharibəsi illərində Azərbaycanda kitabxana işi» (1971), «Kənd kitabxanası: problemlər, təkliflər» (1972), «Müharibədən əvvəlki illərdə Azərbaycanda uşaq və məktəb kitabxanalarının inkişafı» (1972), «1959-1965-ci illərdə Azərbaycanda kitabxana işi» (1974), «Azərbaycan kütləvi kitabxanalar şəbəkəsinin inkişafı» (1975), «Azərbaycanda kitabxana işinin inkişafı» (1977), «Depozitar kitabxanalar» (1978) və b. yazı-

larında ölkədə kitabxana-bibliografiya və informasiya proseslərinin elmi-təhlili verilmiş, kitabxanaların əldə etdiyi müxtəlif təcrübə ümumiləşdirilmiş, əhaliyə kitabxana xidmətində mövcud nöqsanlar və problemlər, onların həlli yolları araşdırılmışdır.

70-ci illərdə Abuzər Xələfovun elmi-tədqiqat fəaliyyətində ən əlamətdar hadisə onun 1974-cü ildə nəşr olunan «Azərbaycanda kitabxana işinin tarixi (1933-1958)» adlı monoqrafiyası olmuşdur. Azərbaycanda kitabxanaşünaslıq fikrinin inkişafında mərhələ sayıla bilən bu monoqrafiya müəllifin çoxillik zəngin əməyinin nəticəsi olub Azərbaycanda kitabxanaşünaslıq elminin inkişafına qiymətli bir töhfə idi.

Bu sanballı tədqiqat əsərində XX əsrin 30-cu illərinin əvvəllərindən 60-cı illərə qədər Azərbaycanda kitabxana işinin geniş mənzərəsi yaradılmış, əhaliyə kitabxana xidmətinin inkişaf qanunauyğunluqları şərh edilərək, cəmiyyətdə baş verən mühüm kitabxana proseslərinin elmi-analitik təhlili verilmişdir. Monoqrafiyada elmi dövriyyəyə ilk dəfə daxil edilən çoxlu faktik materiallar əsasında sübut edilir ki, bu dövrdə Azərbaycanda kitabxana işinin təkmilləşdirilməsi, bu işin ölkənin sosial-iqtisadi vəzifələrinə uyğunlaşdırılması, ümumilikdə respublikada elmi-texniki tərəqqinin, əhalinin mədəni-mənəvi potensialının inkişaf etməsində çox mühüm rol oynamışdır.

Haqqında bəhs etdiyimiz monoqrafiya Abuzər Xələfovun 1975-ci ildə müdafiə etdiyi doktorluq dissertasiyasının əsasını təşkil etmişdir. Onu da qeyd etmək ki, bu, respublikada kitabxana işi üzrə hələlik ilk və yeganə doktorluq dissertasiyasıdır.

Bundan əlavə həmin tədqiqat bu dövrdə keçmiş SSRİ-də də tarix elmləri doktoru alimlik dərəcəsinə layiq görülmüş ilk dissertasiya əsəri idi.

Təsadüfi deyil ki, A. A. Xələfovun bu əsəri respublikanın görkəmli alimləri, o cümlədən akademiklərdən Məmməd

məd Arif Dadaşzadə, Aslan Aslanov, Fuad Qasımlı, professorlardan A. Atakişiyev, H. İmanov, Q. Bayramov, eləcə də keçmiş SSRİ-nin məşhur kitabxanaşünas-alimlərindən tarix elmləri doktoru, professor A. Y. Çernyak, K. İ. Abramov bir sıra nüfuzlu elmi kollektivlər tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdir.

80-ci illərdə Abuzər Xələfovun kitabxanaşünaslıq sahəsindəki tədqiqatlarının mövzu dairəsi daha da genişlənməmişdir.

Onun 1986-cı ildə nəşr edilmiş «Azərbaycanda kitabxana işinin tarixindən (Qədim dövrlərdən XVIII əsrin sonuna qədər)» adlı kitabında ilk dəfə olaraq Azərbaycanda qədim kitabxanaların yaradılmasının tarixi kökləri araşdırılmış, orta əsrlərdə Azərbaycan qda kitab və kitabxana mədəniyyətinin inkişaf yolu işıqlandırılmışdır. Bu illərdə onun çap etdirdiyi çoxsaylı məqalələrdə müasir dövrdə Azərbaycanda kitabxana işinin aktual problemləri, əhaliyə kitabxana xidmətinin vəziyyəti, kitabxanaların sosial funksiyaları, onların cəmiyyətin mədəni-mənəvi, elmi-texniki mühiti ilə əlaqəli şəkildə inkişaf etdirilməsinin ümdə vəzifələri, kitabxanaçı kadrların hazırlanması və s. məsələlər şərh edilmiş, elmi tövsiyələr əsaslandırılmışdır. Bu baxımdan onun «Azərbaycan kütləvi kitabxanalarının inkişafı» (1983), «Kitabxana işini günün tələbləri səviyyəsinə» (1986), «Azərbaycanda kitabxana işinin mərkəzləşdirilməsinin bəzi yekunları və təkmilləşdirilməsi məsələləri» (1986), «Azərbaycanda kitabxanaçılıq təhsilinin inkişafı» (1987), «Azərbaycanda kənd əhalisinə kitabxana xidmətinin təşkili» (1988), «Kitabxana işinin yenidən qurulmasında oxucularda fərdi iş mühüm amillərindən biridir» (1988), «Azərbaycanda kitabxana işinin nailiyyətləri» (1990) kimi məqalələrində ölkədə kitabxana işinin keçdiyi yol işıqlandırılır, onun müvəffəqiyyətləri təhlil edilir, mövcud problemlər və qarşıdakı vəzifələr göstərilir. Ölkədə kitabxana şəbəkəsinin təşkilinə kitabxana fondlarının formalaşması, müxtəlif oxucu

qruplarına kitabxana xidmətinin müasir problemləri, kitabxanaların idarə olunması və onların metodik təminatı, kitabxanaçı kadrların hazırlanması kimi məsələlər bu məqalələrin əsas mövzu dairəsini təşkil edir. Müəllif respublikada kitabxana işinin müasir vəziyyətindən, ayrı-ayrı kitabxanaların fəaliyyətindən bəhs edərkən eyni zamanda mühüm nəzəri məsələlərə toxunur, yeri gəldikcə onları kitabxana təcrübəsi ilə əlaqələndirib elmi şəkildə ümumiləşdirir.

Ümumiyyətlə, kitabxana işində nəzəri müddəaları kitabxana təcrübəsi ilə vəhdətdə götürüb sistemli şəkildə əlaqələndirmək Abuzər Xələfovun elmi yaradıcılığının ən mühüm səciyyəvi xüsusiyyətlərindən biridir. Cəmiyyətdə baş verən müasir kitabxana proseslərinə tarixi yanaşmaq, təcrübəli məqalələri dünya kitabxanaşünaslıq nəzəriyyəsində formalaşdırılmış nəzəri konsepsiyalarla sintezləşdirmək A.A.Xələfovun bütün əsərlərində özünü qabarıq şəkildə göstərir.

Bu baxımdan onun 90-cı illərdə yazdığı kitablar və elmi məqalələr öz orijinallığı və elmi-nəzəri yetkinliyi ilə seçilir. Müəllifin son 10 il ərzində və xüsusən Azərbaycanın müstəqillik əldə etdiyi tarixi şəraitdə yaratdığı konseptual, proqram xarakterli yazıları ölkəmizdə kitabxana işinin keyfiyyətə yeni ümumbəşəri və milli dəyərlər əsasında inkişafı üçün nəzəri-metodiki zəmin yaratmışdır.

Belə ki, A.A.Xələfovun 1996-cı ildə nəşr etdirdiyi «Kitabxanaşünaslığa giriş» və «Kitabxana işinin tarixi kursuna giriş» adlı kitabxanalarında müasir dövrdə və yaxın gələcəkdə respublikada kitabxana işinin tarixi ənənələrə, əsrlər boyu əldə etdiyi yüksək mənəvi keyfiyyətlərə əsaslanaraq daha da təşəkkül tapmasının mühüm prinsiplər, əhaliyə kitabxana xidmətinin demokratik tələblər baxımından daha səmərəli təşkilinin aktual problemləri işıqlandırılır.

Müəllifin «Kitabxanaşünaslığa giriş» əsərində Azərbaycan kitabxanaşünaslığında ilk dəfə olaraq kitabxanaşü-

naslıq elminin ümumbəşəri elmlər sistemindəki yeri, mövqeyi, kitabxanaşünaslığın digər elmlərlə, o cümlədən sosiologiya, psixologiya, biblioqrafiyaşünaslıqla sistemli əlaqələri və inteqrasiya prosesləri özünün dərin və fəlsəfi təhlilini tapmışdır.

Sözsüz ki, Abuzər Xələfov tərəfindən belə çox ciddi elmsünaslıq probleminin analitik təhlili Azərbaycan kitabxanaşünaslığının 90-cı illərdə əldə etdiyi mühüm nailiyyət kimi qiymətdəndirilməlidir.

Dünya kitabxanaşünaslığında bu problemin hələ çox zəif işıqlandırıldığını nəzərə alsaq, Abuzər Xələfovun bu tədqiqatının ölkə kitabxanaşünaslığı çərçivəsindən çıxaraq daha geniş elmi-nəzəri əhəmiyyətə malik olduğunu təsdiq etməliyik.

Abuzər Xələfovun 90-cı illərdəki elmi-tədqiqat fəaliyyətində 1997-ci ildə işlədiyi «Müasir şəraitdə Azərbaycanda kitabxana quruculuğu nəzəriyyə və təcrübəsinin elmi əsasları» adlı məqaləsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Məqalənin başlıca xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, burada müəllif Azərbaycan kitabxanaşünaslığında ilk dəfə olaraq dövlətimizin müstəqillik əldə etdiyi şəraitdə ölkədə kitabxanaşünaslıq elminin və eləcə də kitabxanaçılıq fəaliyyətinin yeni keyfiyyətlərini üzə çıxararaq qarşıda duran vəzifələri müəyyənləşdirir.

Məqalədə siyasi, ictimai və ideoloji sahədə ciddi dəyişikliklərin baş verdiyi müasir dövrdə cəmiyyətdə informasiyanın rolunun artması, insanların informasiya tələbatlarının ödənilməsi, kitabxana işinin yeni siyasi, sosial-iqtisadi, ideoloji proseslərdə formalaşmaqda olan demokratik tələblərə xidmət etməsi problemlərinə toxunulur.

Müəllif məqalədə kitabxanaşünaslığın elmi-nəzəri və metodoloji problemlərinin yenidən tədqiq edilib öyrənilməsi, elmimizin spesifik və milli xüsusiyyətləri, kitabxana işi sahəsində əldə edilmiş ənənələr nəzərə alınmaqla kitabxanaçılığın yeni mütərəqqi müddəalarındakı təcrübəsindən və

ümumbəşəri dəyərlərindən istifadə etməyi ön plana çəkərək. Azərbaycanda kitabxana işinin bünövrəsinin elmi əsaslarla yenidən nəzərdən keçirilməsi zərurətini irəli sürür.

Müasir dövrdə kitabxanaların sosial funksiyaları professor Abuzər Xələfovun xüsusi diqqət yetirdiyi kitabxanaşünaslıq sahələrindən biridir. Bir alim kimi o, cəmiyyətdə kitabxanaların fəaliyyətinin sosial institut kimi həyata keçirdikləri elm, informasiya, mədəniyyət, təhsil, tərbiyə funksiyalarının tədqiqi ilə həmişə məğul olmuş, cəmiyyətdə kitabxanaların doğru istiqamət almasının nəzəri-metodik bazasını yaratmışdır. Bu baxımdan onun «Kitabxanaşünaslıq və bibliografiya» jurnalının 1999-cu il 2-ci nömrəsində dərc edilmiş «Müasir kitabxanaların sosial funksiyaları» məqaləsi müasir cəmiyyətdə kitabxanaların fəaliyyətini funksional cəhətdən sistemli şəkildə təhlil etmək nöqtəyi-nəzərindən olduqca qiymətlidir.

Kitabxanaşünaslığın çox ciddi və mürəkkəb problemlərindən birinə həsr olunmuş bu məqalədə müəllif kitabxana və cəmiyyət, kitabxana və informasiya, kitabxana və oxucu, kitabxana və kütləvi mədəniyyət problemlərini dərinlən təhlil etməklə müasir cəmiyyətdə kitabxanaların yeri və sosial-ictimai rolunu müəyyənləşdirir.

Bu sanballı tədqiqat əsərində A.Xələfov dünya kitabxanaşünaslığında kitabxananın sosial-ictimai rolunu müəyyənləşdirir. O, kitabxananın funksiyaları haqqında uzun illərdən bəri formalaşmış mübahisəli elmi müddəaları təhlil edərək göstərir ki, «kitabxananı bir institut kimi cəmiyyət yaratmışdır. Onun əsas məqsədi isə cəmiyyətin intellektual, mədəni inkişafına kömək etmək, onu insanların (oxucuların) vasitəsilə təkmilləşdirməkdən ibarətdir. Kitabxanalar cəmiyyətin əsas sosial tələbatını yerinə yetirmək üçün yaradıldığından onların həyata keçirdiyi funksiyalar da sosial xarakter daşıyır».

Daim axtarışda olan Abuzər Xələfovun elmi yaradıcılığında 2001-ci il əlamətdar olmuşdur. Bu il kitabxana-

çılıq təhsili tarixində ilk dəfə olaraq onun «Kitabxanaşünaslığa giriş» adlı 2 hissədən ibarət dərsliyi çap olunmuşdur. Bu əsərin meydana gəlməsi, şübhəsiz ki, istər Azərbaycan kitabxanaşünaslığı və istərsə də ölkəmizdə kitabxanaçılıq təhsili tarixində əlamətdar hadisə sayıla bilər. Çünki bu fundamental dərslikdə - monoqrafiyada Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyi şəraitində kitabxanaşünaslıq nəzəriyyəsində ümumbəşəri və milli dəyərlərə, eləcə də dünya kitabxanaşünaslıq nəzəriyyəsinin müstəqil ideyalarına əsaslanan kitabxanaşünaslığın müasir problemləri və metodoloji əsasları ətraflı təhlil edilərək, kitabxanaçılıq fəlsəfəsi yaradılmışdır.

2 hissə və 7 bölmədən ibarət olan bu əsərdə «Kitabxanaşünaslığa giriş» fənninin predmeti, mühüm tərkib hissələri, cəmiyyətdə kitabxanaçılıq fəaliyyətinin ictimai mahiyyəti, sosial funksiyalarının ümum-nəzəri problemləri sistemləşdirilmiş və ümumiləşdirilmiş bir elmi fənn kimi əks etdirilmişdir.

Burada Azərbaycan kitabxanaçılığında ilk dəfə olaraq dünya kitabxanaşünaslıq fikrinin mühüm inkişaf mərhələləri şərh edilmiş, bununla yanaşı Azərbaycanda orta əsrlərdən başlayaraq müasir dövrə qədər kitabxanaşünaslığın təşəkkülü və inkişafının mühüm mərhələləri tədqiq edilmişdir. Kitabda kitabxanaşünaslığın elmi mahiyyəti, funksiyaları, strukturu, metodologiya və metodikası, digər elm sahələri ilə əlaqəsi, kitabxanaların funksiyaları, tipologiyası və s. məsələlər dərin elmi əsaslarla işıqlandırılmışdır. Dərsliyin ən önəmli xüsusiyyətlərindən biri də kitabxanaçılıq peşəsi haqqında müəllifin düşüncələrinin və mülahizələrinin şərh edilməsidir. Burada müəllif bu nəcib peşənin mühüm xüsusiyyətlərini, cəmiyyətin mədəni-mənəvi inkişafındakı rolunu dərk etmək üçün geniş imkanlar yaradır.

Arzum budur ki, «Kitabxanaşünaslığa giriş» fənninin «Kitabxana işi haqqında təlim» adlanan III hissəsi də ya-

xın gələcəkdə nəşr edilsin və bununla da mühüm elmi fənin kompleks tədrisinin nəzəri-metodik bazası yaradılsın.

Abuzər Xələfovun 50 illik elmi-yaradıcılıq yolu elm, mədəniyyət və kitabxana ictimaiyyətinin rəğbətini qazanan görkəmli alim-pedaqoqun keçdiyi şərəfli yoldur. Azərbaycanda kitab, kitabxana işi sahəsində nəzəri fikrin müasir nailiyyətləri, bütün mühüm və əlamətdar hadisələri onun adı ilə möhkəm bağlayır.

Hazırda Azərbaycanda Abuzər Xələfovun kitabxanaşünaslıq elmi məktəbinin formalaşması sayəsində bu məktəbin layiqli alim-pedaqoqları və gənə istedadlı tədqiqatçıları uğurla fəaliyyət göstərirlər. Bu gün Azərbaycanda kitabxanaşünaslıq sahəsində fəaliyyət göstərən alim və mütəxəssislərin əksəriyyəti Abuzər Xələfovun yetirməsidir.

